

kyy syntaktista eroavaisuutta, joka heijastaa selvästi kontaktikielen vaikutusta lauserakenteisiin. Suomen puolen pohjoissaame on selvästi raskaampaa, nominaalisempaa luettavaa, sillä se käyttää pitkälti suomesa käytettävien kaltaisia nominaalisia lausekkeita, esimerkiksi lauseenvastikkeita,

kun taas Norjan puolella kirjoitettava sanomalehtikieli on skandinaavikielten tapaan sivulauseisempaa, verbipitoisempaa tekstiä.

Dál mon ferten loahpahit logaldaga.
Miksi? Tulkinta on vapaa. ■

ARJA KOSKINEN *Toiminnan välttämättömyys ja mahdollisuus: pohjoissaamen modalisten ilmausten semantiikkaa ja syntaksia.* Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 231. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1998.

Københavns Universitet, Institut for Nordisk/Finsk afdeling, Njalsgade 80, DK-2300 København, Danmark
Sähköposti: *koskinen@coco.ih.ku.dk*

IDEOLOGISIA AVAUKSIA

VESA HEIKKINEN

VÄITÖKSEN ALKAJAISESITELMÄ OULUN YLIOPISTOSSA 6. MAALISKUUTA 1999

Tänään puhumme teksteistä. Tarkoitukseni on nyt kuvata, tulkita ja vähän selittääkin yhtä tekstiä. Tekstin nimi on »Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä». Teksti on kirjan muodossa, ja kirja on kirjoitettu akateemiseksi opinnäytteeksi suomen kielen alalta.

Kirja on väitöskirja. Minä kirjoitin sen. Nyt minä puhun siitä. Näin kuuluu tehdä, näin on tehty aina ennenkin, näinhän asiat luonnollisesti ovat. Tässä todellisuudessa

toimitaan näin eikä muita vaihtoehtoja ole.

Maailmassa, jossa elämme ja jota merkityksellistämme, on runsaasti vastaavalaisia käytännöiksi muotoutuneita ajattelu- ja toimintatapoja. Olen lähtenyt tutkimuksessani osoittamaan ja purkamaan joitakin mielestäni merkittäviä luonnollistumia. Tuossa kielityössä tulen väittäneeksi yhtä ja toista, mutta pyrin myös väitteiden perustelemiseen. Aloitan selviöiden tarkastelun esimerkinomaisesta tekstintuottamis- ja tulkintatilanteesta, jatkan siitä kriittisen tekstintutkimuksen teoreettis-metodisiin seikkoihin ja päädyn yksittäisten tekstien ja laajan tekstijoukon — politiikka-aiheisten pääkirjoitusten — merkitysten tulkintaan.

Määrittelen kriittiseksi sellaisen tutkimuksen, jossa pyritään ottamaan annettuna mahdollisimman vähän niin sanottuja objektiivisia tosiasioita, varmoja tietoja tai ainoita oikeita vaihtoehtoja. Tällaisen lähökohdan hyväksyminen vaatii pitkähkön pohdinnan, ja kirjan alkupuoli on paljolti tätä ajatuksenkehittelyä.

Eräs opiskelija huomauttikin ystävällisesti kirjaani lueskeltuaan, että »onpa pitkä johdanto». Hänen tulkintansa kirjani neljästä alkuluvusta on toinen kuin minun. Ehkäpä hänen käsityksensä kielestä ja kielentutkimuksen tilasta ovat toisenlaisia kuin minun. Ehkäpä hän elää siinä idealistisessa ja kunnioitusta herättävän sitkeässä uskossa, että kielentutkimus on lähestulkoon jo saavuttanut huippunsa ja että kielen ongelmat alkavat olla tieteellisen pätevästi ja perustellusti ratkaistut — maailma valmiiksi selitetty ja merkityksellistetty. Miksi siis taas jokin uusi näkökulma?

Olen muuallakin toistuvasti törmännyt senkaltaisiin väitteisiin kuin »tuohan nyt on itsestään selvää» tai »mitä tutkittavaa tuossa nyt on». Kun kirjassani problematisoin yleisellä tasolla kielen sosiaalisuutta ja funktionaalisuutta, kielen kuvauksen malleja, kriittisyyden olemusta ja tutkimuksen monialaisuutta, pyrin nostamaan lingvistiseen keskusteluun asioita, joita itse olen fennistiekassa jäänyt monesti kaipaamaan. Kun hahmottelen hieman täsmällisemmin systemis-funktionaalisen kielentutkimuksen ja aiemman kriittisen kielentutkimuksen perusteita, pyrin osoittamaan, että tieteenalamme kyllä on edistynyttä ja valistunutta ja että meillä fennisteillä ja yleisemmin lingvisteillä on annettavaa sekä toisille tieteille että tieteenulkoiselle todellisuudelle. Pitäisi vain heittäytyä anteliaaksi, pitäisi vain uskaltaa kysyä ne tyhmätkin kysymykset. Pitäisi olla, kuten professori Pirkko Nuolijärvi Virittäjässä (3/1998 s. 396) maalailee, »kuin uuden ajan toimittaja, tar-

mokkaasti tutustumassa niihin maailmoihin, joissa kieltä kulloinkin käytetään».

Vaarana meillä täydellisyysden tavoittelijoilla ja erityisesti niillä, jotka täydellisyysden uskovat jo löytäneensä, on kaikkitietävyyden kehdon keinuntaan ja totuuden tuutulauluihin torkahtaminen. Siteeraankin tutkimuksessani akateemikko Oiva Ketosta, joka muistuttaa, että »tieteellisen tutkimuksen tulokset ovat aina alustavia eivätkä ne esittäydy lopullisen totuuden vaatimuksin».

Pidän tutkimustani sen mahdollisia asioita vähättelemättä yhtenä alustavana ehdotuksena totuudeksi. Mielestäni väitöskirjani esitarkastaja professori Pauli Saukonen kiteyttää tarkastuslausunnossaan osuvasti työni perimmäisen päämäärän ja arvioi sen laatua: »Lisensiaatti Heikkisen tavoitteena on hahmotella erilaisista teoreettisista ja metodisista näkemyksistä käytökelpoinen synteesi kriittisen tekstianalyysin tarpeisiin ja soveltaa sitä empiirisesti viidestä lehdestä peräisin olevien sadan pääkirjoituksen aineistoon. Tavoite on hyvin vaatelias, vallankin kun muistetaan, että ala on uusi ja kehittyvä ja Suomessa vähän harrastettu.»

Hahmottelen synteesiä siten, että pyrin keskusteluttamaan erilaisia näkemyksiä ja samalla lähestymään keskeisiä teemoja eri näkökulmista. Kriittisyys tarkoittaa tällaisessa ongelmalähtöisessä asioiden esittämisessä sitä, että tutkijaluennassa ei ennalta sitouduta johonkin tiettyyn, kuin valmiina annettuun ja tarkasti rajattuun metodiin. Pikemminkin pyrkimyksenä on osoittaa, että se mikä yhdestä näkökulmasta on itsestään selvää ja luonnollista, voikin toisesta näkökulmasta näyttää monimieliseltä ja epäselvältä. Niinpä kirjassa toivoakseni näkyy ajatusprosessieni eteneminen, eivätkä pelkästään niin sanotut tutkimuksen tulokset. Tähän kiinnittää huomiota toinen esitarkastaja, professori Jyrki Kalliokoski:

» — tiedon prosessointi on liikaakin näkyvissä. Tämä tosin saattaa olla tekijän tietoinen ratkaisu, pyrkimys välttää tiedon annettuna tarjoamista.»

Olen puhunut perustavista tieteellisistä lähtökohdista, etten sanoisi tutkimusideologiasta. Ehkäpä tähän puheeseen on kirjoitettu laajassa mielessä tutkimuspoliittinen kannanottokin. Haluaisin puhuttani tulkittavan sellaisen kriittisyyden puolustukseksi, jossa tunnustetaan aiemmat saavutukset mutta jossa samalla peräänkuulutetaan toisaalta entistäkin kyseenalaistavampaa ja toisaalta vastakkaisia tieteellisiä näkemyksiä suvaitsevaa tutkimusotetta. Se, että pyrittäisiin kategorisesti pelkäämään aiempien »totuuksien» kumoamiseen ja omien »totuuksien» luonnollistamiseen, ei mielestäni ole hyvä lähtökohta millekään tutkimukselle. Aiemmista totuuksista — siis teorioista, metodeista, empiirisesti koetellusta tiedosta — on kyettävä kriittisen tarkastelun jälkeen näkemään olennaisiin, kulloiseenkin ongelmanasetteluun ja tutkimustilanteeseen parhaiten soveltuva osa. Tiedon jyvien nokkiminen sieltä täältä voi olla järkevää toimintaa vain silloin, kun tiedetään suurin piirtein, mistä ollaan nokkimassa ja miten kannattaa nokkia. Suotavaa olisi pyrkiä myös erottamaan hyvät jyvät huonoista.

Entäpä tutkimukseni alustavat totuudet? Esittelen seuraavaksi joitakin niistä teesinomaaisesti. Ensinnäkin: kriittisessä tekstintutkimuksessa lähtökohtana on, että tekstinulkoisen todellisuuden tunkeutuu teksteihin ja on siten teksteistä tulkittavissa. Tekstintuottaja tulkitsee todellisuutta omista lähtökohdistaan, mutta aina myös tiettyä tilannetta varten ja tiettyjä yhteisön pelisääntöjä noudattaen. Teksteissä todentuvia kielellisiä valintoja eli merkityspotentialista joko tietoisesti tai tiedostamatta tehtyjä valintoja analysoidessa on siis mahdollista avata arvioitavaksi myös kielen- ja tekstinulkoista

todellisuutta. Samalla teksteistä eli merkitysten materiaalista on tulkittavissa myös luonnollistunut kielisysteemi ja kielenkäytön systemaattisuuksia, niin sanottuja tekstilajeja ja yleisemmin eri elämänelueiden enemmän tai vähemmän vakiintuneita diskursseja. Yksittäisen tekstin tutkijaluenta antaa siis mahdollisia tulkintoja sekä kielisysteemistä, kielenkäyttösystemistä että tekstinulkoisesta todellisuudesta.

Yhteisöstä, pelisäännöistä ja luonnollistuneista systeemeistä puhuminen johtaa suoraan *ideologisen merkityksen* käsitteeseen. Tästä pääsen toiseen teesiin: ideologiat ovat perustavia valtaan liittyviä kielellisiä ja muita valintoja, joilla on sekä tajunnan, kielenulkoisen todellisuuden että kielen ulottuvuus. Terveen järjen mukainen ajattelu on tällaisten valintojen tiedostamaton luonnollistumista tai tietoista luonnollistamista. Ideologisinta on itsestään selvin ja arkipäiväisin, sellainen, mitä ei haluta tai huomata mitenkään kyseenalaista. Ideologisimpia ovat alkuoletukset, joita ei tarvitse teksteihin välttämättä edes kirjoittaa näkyviin, mutta joiden varaan tekstin merkitys tulkinnessa kuitenkin kuin vääjäämättä rakentuu. Kun pääkirjoitus esimerkiksi otaksoidaan *Työttömyys kasvoi taas*, kirjoittaja olettaa lukijan tietävän ja hyväksyvän jomonia asioita: tässä yhteydessä on aiheellista alkaa kirjoittaa työttömyydestä, työttömyys on itsestään selvästi jotakin, luonnollisesti *työttömyys*-niminen olio voi kasvaa, se on kasvanut ennenkin ja niin edelleen.

Kolmas teesi: ideologioista tulee vallitsevia ideologioita vasta sosiokognitiivisissa luonnollistumisprosesseissa. Luonnollistamisessa juuri joukoille suunnatulla viestinnällä, »medialla» kuten muodikkaasti sanotaan, on merkittävä osa. Vasta luonnollistuneina ideologiat ovat ihmisryhmien yhteistä tajuntaa ja yhdensuuntaista ajattelua. Ideologiat ovat sillä tavalla järjestyneet,

että tietyn ryhmän jäsenenä ihminen todennäköisesti omaksuu tietynlaiset ideologiat. Ryhmiä siis syntyy ideologioiden ympärille. Ihminen järjestää kielessään ja mielessään maailmaa sen mukaan, mihin ryhmään katsoo kuuluvansa. Asiat ovat »hyviä» tai »pahoja», ja niitä tehdään »oikein» tai »väärin». »Meidän» ryhmämme on »hyvä», »muiden» »paha».

Tästä tulenkin neljänteen teesiin: ideologiat ovat valtaa palvelevia merkityksiä. Valta on sillä, joka pääsee merkityksellistämään maailmaa haluamallaan tavalla ja luonnollistamaan käsityksiään oikeasta ja väärästä.

Diskursiivinen vallankäyttö perustuu paljolti juuri ideologisiin vastakkainasetteluihin. Kun esimerkiksi savotalla kymppi sanoo lentojätkälle, että »näin meillä aina on tehty», luonnollistetaan ajatusta »meistä» hyvänä yhtenäisenä joukkona, joka on aina toiminut oikealla tavalla. Jos joku toimii toisella tavalla, hän ei kuulu meihin: hän on muita, hän on erilainen, hän toimii väärin — ehkäpä hän onkin paha.

Ideologiat ovat siis tulkittavissa teksteistä eritasoisina, eksplisiittisinä ja implisiittisinä, vastakkainasettelumerkityksinä. Niin teenkin, tulkitseen pääkirjoituksia, sovellan kriittisen tekstintutkimuksen teoriaa käytäntöön. Sovellustyössäni pyrin edelleen prosessoimaan myös teoreettis-metodista synteisiä. Jaan analyysin kolmeen osaan Michael Hallidayn kehittämän systeemisen-funktionaalisen kielenkuvauksen mallia noudatellen. Tarkastelen erikseen pääkirjoitusten maalaamaa kuvaa todellisuudesta, pääkirjoitusten tekstuaalista ominaislaata ja pääkirjoituksia vuorovaikutuksena. Olkoon tämä viides teesini: teksteinä todentuvia kielellisiä valintoja on kriittisessä tekstianalyysissä hyödyllistä tarkastella eri näkökulmista. Näin saadaan pitävästi osoitettua se, että ideologisella merkityksellä on useita ulottuvuuksia ja että

ne ovat tavalla tai toisella läsnä jokaisessa kielenkäytössä.

Kiteytän vielä lyhyesti sen, millaisen kuvan analyysini antaa pääkirjoituksista oletettuna tekstilajina eli sosiokulttuurisesti vakiintuneena tapana toimia diskursiivisesti. Tulevia kunnallisvaaleja, valtion budjettia ja kotimaan politiikkaa käsittelevä pääkirjoitus kuvaa abstraktia, staattista ja metaforista maailmaa, joka on »arjesta» etäinen. Pääkirjoitusten todellisuus on *suhdannetaantumman, rakennemuutoksen ja kilpailukyvyyn* todellisuutta, jossa asioita tapahtuu kuin itsestään ja jossa eivät toimi yksittäiset ihmiset muutamia johtavia poliitikkoja lukuun ottamatta. Tuossa todellisuudessa toimivat *puolueet* ja muut ryhmät, tuossa todellisuudessa esimerkiksi *markkinavoimat* voivat *hermostua*.

Pääkirjoitukselle on luonteenomaista kiistanalaistenkin mielipiteiden esittäminen kuin itsestään selvinä totuuksina. Pääkirjoitusten tekstuaalinen ominaislaatu perustuu sellaiseen kielenkuvaan, jossa uskotaan kielen rajattomiin mahdollisuuksiin antaa maailmalle merkityksiä. Pääkirjoitus siis konstruoii todellisuutta ja varsinkin ihmiskokemusta tavalla, joka oikeuttaa ajatuksen kielen ylivallasta kielenulkoiseen, mahdollisen ylivallasta mahdottomaan. Pääkirjoituksissa esimerkiksi yleensä tiedetään varmasti, miten asioiden on pakko olla ja mitä tulevaisuudessa tapahtuu. Se aiemman tutkimuksen ilmoittama »totuus», että pääkirjoitus on lehden institutionaalinen mielipide, on vain osa alustavaa totuutta. Pääkirjoitusten tulkinnessa aktivoituu monia muitakin kielenkäyttötapoja kuin mielipiteen ilmaiseminen: kielelliset valinnat tuovat teksteihin muun muassa uutismaisia, keskustelevia ja myyviä piirteitä.

Vuorovaikutuksena pääkirjoitus on strategisessa mielessä kahtalainen. Kirjoittajat käyttävät toisaalta avoimuuden, toisaalta

vihjailevuuden strategioita. Pääkirjoituksissa on siis sekä propagandistisia että manipuloivia aineksia.

Tulkitsen pääkirjoitusteksteistä myös erilaisia suuntautuneisuuksia ja päädyn karkeaan kolmijakoon: poliittinen pääkirjoitus on suunnattu ensisijaisesti joko »kansalle», poliitikoille tai asiantuntijoille. Pääkirjoituksiin kirjoittuu interpersoonaisia rooleja ja rooliketjuja sekä kirjoittajille että lukijoille. Kirjoittaja voi olla esimerkiksi tietävä, selostava, opastava, neuvova ja käskävä; lukija voi olla vastaavasti tietoa haluava, opastettava, neuvottavissa oleva ja käskyjä noudattava.

Analyyseissäni käsittelen tekstin eri taasoja: morfeemeja, sanastoa, lausekkeita, lauseita, virkkeitä, tekstikokonaisuutta, tekstin ja kontekstin suhdetta. Tulkitsen ideationaalisia, tekstuaalisia ja interpersoonaisia merkitysulottuvuuksia. Näin päädyn esittämään tyypillisiä pääkirjoitusten vastakkainasetteluja. Teksteissä asetetaan milloin selvemmin, milloin enemmän tai vä-

hemmän rivien välissä vastakkain muun muassa yksilöt ja ryhmät (tyypillisesti esimerkiksi hallitus ja oppositio), hallitsijat ja kansa, maaseutu ja kaupunki, köyhät ja rikkaat, mies ja nainen, pysähtyneisyys ja kehittyminen, säästäminen ja tuhlailu, asiallisuus ja epäasiallisuus.

Pääkirjoituksissa kyllä ollaan kärkeviä, kriittisiäkin, mutta yleensä vain päivänpoliittisissa kiistakysymyksissä. Yhteiskunnan luonnollistuneita rakenteita teksteissä ei ravistella. Sellaista kielitietoisuutta niistä ei juurikaan löydy, että alettaisiin pohtia vaikkapa sitä, miksi joku poliitikko pyrkii merkityksellistämään maailmaa tietyllä tavalla, vastaanväittämättömästi.

Perustavimmat politiikan ja talouden ideologiset merkitykset jäävätkin pääkirjoituksissa vaille kriittistä katsetta. Toivon, että väitöskirjani ei vain rakenna tietyllä tavalla kuvaa tekstien ja niiden tuottamisen ja tulkitsemisen todellisuudesta, vaan myös vaikuttaa tuohon todellisuuteen — muuttaa sitä. ■

VESA HEIKKINEN *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728. SKS, Helsinki 1999.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: *vesa.heikkinen@domlang.fi*